

TEHCİR VE “KIRIMLAR” KONUSUNDA, ERMENİ PROPAGANDASI, HİRİSTİYANLIK DÜNYASINI NASIL ALDATTI

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

G İ R İ Ő

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve bu savaşın hemen sonunda, düşmanlarına karşı bir ölüm-kalım mücadelesi yürütürken, kendi sınırları içinde, öteki “milletlere” kıyasla oldukça müreffeh bir hayat süren Ermenilerden bazılarının, yabancılarca kışkırtılan, çıkar düşkünü önderlerince aldatılarak, kendi yurtları Türkiye’ye karşı nasıl ihanet ettikleri, bir süre önce Türkçe ve İngilizce olarak Ankara ve Londra’da yayımlanan dört eserimde belgesel olarak saptanmıştır¹.

Bu yazımda, son günlerde Londra’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi (*Public Record Office*)’de bulduğum bazı önemli belgeleri incelemeye çalışacağım. Tüm bu belgeler, Ermeni sorunuyla ilişkin olarak çıkardığım şu sonuçları daha da güçlendiriyor:

1. Bazı Ermeniler ve Ermeni önderleri, utanmadan ve düşünce-sizce davranarak Ermeni toplumunu aldatmış; kendi yurtları Türkiye’ye ihanet etmişler;

2. Türkiye, düşmanlarıyla ve özellikle Çarlık Rusya ile bir ölüm-kalım boğuşması yaparken, Avrupa ve Amerikada’ki Ermeni propaganda kuruluş ve organlarını kötüye kullanarak, Türkiye’deki Ermeni tehcirleriyle ilgili gerçekleri tahrif etmişler; ve

3. Bizzat Ermeniler, Müslüman halka karşı geniş ölçüde tedhiş ve kırim kampanyası açarak, Hıristiyanlık Dünyası’nı aldatmak için gene kendi propaganda araçlarını, katledilenlerin Ermeniler olduğu yolundaki yalan haberleri dünyaya yaymada kullanmışlardır.

¹ Bkz. “Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri”, *Belleten*, C. XXXVI, Ocak 1972, s. 31-49; “Armenian Deportations: A Re-Appraisal in the light of new Documents”, *Belleten*, C. XXXVI, Ocak 1972, s. 51-69; *Greco-Armenian Conspiracy*

Tehcirlerle İlişkin Olarak İstanbul'da İngiliz İstihbaratının Eline Geçen Osmanlı Gizli Belgeleri

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili (Büyükelçi seviyesinde), Nevile Henderson, 22 Mayıs 1923'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden Lancelot Oliphant'a gönderdiği özel yazıya, İngiliz ajanlarınca Bâbîâlî'den çalınan bazı "devlet belgelerini" de iliştiyor; bunların, Mondros Bırakışmasının (30. 10. 1918) ilk günlerinde İstanbul'daki İngiliz Askerî İstihbaratınca Bâbîâlî'den ele geçirildiklerini; bir süre gizli olarak onların yanında kaldıktan sonra İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderildiklerini bildiriyordu.

Bugün Londra'da, İngiliz Devlet Arşivi (*Public Record Office*), Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında 9158 sayılı dosyada "E 5523" sayılı olarak muhafaza edilen bu belgeler, 1915'de İçişleri Bakanı bulunan Talât Bey'in (daha sonra Talât Paşa), Ermeni tehcirleri konusunda gönderdiği gizli yönergelerden bazılarını kapsamaktadır. Bu belgeler, Ermeni tehcirleri konusunda Osmanlı yönetiminin iddia edildiği kadar suçlu olmadığını aydınlığa kavuşturmaktadır. Bunların en önemlilerini buraya alıyoruz. (Not: Aşağıdaki pasajlar İngilizceden çevrilmiştir):

Osmanlı İçişleri Bakanlığı, Ermeni tehcirlerinden sorumlu sivil ve askerî yetkililere, 28 Mayıs 1915'de, 296 sayılı şu gizli yönergeyi gönderiyordu:

"...Bilinen bölgelere taşınacak olan nüfusun yerleştirilmesi ve bakımı konularıyla ilgili nizamların 8. maddesinde, saptanan bir yere gitmesi önceden kararlaştırılan bir kişi dilerse ve göçmenlerle ilgili komisyonun ve yerel katların rızası üzerine başka bir yere gidebileceği dikkatimize sunulmuştur. *Savaşın sonuna dek hiçbir kişi, ikamet yerini değiştirmemelidir...*"

Bu gizli yönergenin son cümlesi, Osmanlı yönetimi ve yetkililerinin Ermenileri ortadan kaldırmak amacı güttüklerini öne süren bazı Ermeni ve Ermeni yandaşı propagandacıların iddialarını açıkça çürütmektedir.

Against Turkey Revived, Kıbrıs Türk Cemiyeti yayını, Londra, Haziran 1975; *Shocking New Documents Which Belie the Armenian Claim that the Ottoman Government was Responsible for the Armenian Tragic Adventure 60 Years Ago*, Kıbrıs Türk Cemiyeti yayını, Londra, Eylül 1975.

Aşağıdaki belgeler, soruna daha çok ışık serpmektedirler:

Bursa Valisi İsmail Hakkı, 5 Ağustos 1915'de Mudanya Kaymakamına gönderdiği 802 sayılı gizli yazıya, Ermenilerin başka yerlere taşınmalarıyla ilgili gizli mektupların suretlerini ve ilde uygulanması öngörülen nizamları ilishtiriyordu. Bu mektupların bazıları şunlardı:

"28. 7. 1915. Tehcir edilen Ermenilerle resmî kuruluşlar veya özel kişiler arasındaki borç ve kredilerin ödenmeleriyle ilgili Kanunlar yakında size gönderilecektir. Bu arada bu borç ve kredilerin kaybolmamaları için, özel bir deftere kaydediniz.

İmza: Talât, Bakan".

"30. 7. 1915. Tehcir edilen Ermenilerin mallarının çok ucuza tekelcilere satıldığı ve böylece mal sahiplerine büyük haksızlık yapıldığı öğrenilmiş bulunuyor. Bu yüzden şu önlemlere baş vurulmalıdır:

- a) Tüm yabancıların ve şüpheli kişilerin, boşaltılacak olan bölgelere girmelerini veya o bölgelerde serbestçe dolaşmalarını yasaklayınız;
- b) Bölgede bu biçim kişiler varsa, onları ivedilikle ayrılmaya zorlayınız;
- c) Gülünç denecek fiyatlar üzerinden mal satın almış kişiler varsa, satışları iptal etmek, fiyatları normal seviyeye yükseltmek ve kanun dışı kâr sağlanmasını önlemek için gerekli ölçemleri alınız;
- ç) Ermenilere, diledikleri herşeyi birlikte götürme yetkisi veriniz;
- d) Geride bırakılan eşyalar arasında çürüeyebilen maddeler varsa, önemli olanları açık artırma ile satınuz;
- e) Geride bırakılan eşyalar arasında çürümeyecek nitelikte olanları mal sahipleri hesabına koruyunuz;
- f) Bir mal sahibini mal üzerindeki tüm haklarından yoksun bırakacak ve onun ülkeyle olan ilişkilerini kesecek kiralama, rehine koyma, satma veya ipotekle ilgili tüm anlaşmaları önleyiniz. Tehcirlerin başladığı tarihten bugüne dek yapılan bu denli anlaşmaları geçersiz sayınız;

- g) Bu biçim anlaşmaların bundan sonra da yapılmasına engel olunuz;
- ğ) Kesin satışla ilgili işlemler için yetki veriniz, ama yabancıların arazi ve ev eşyaları satın almalarına engel olunuz.

İmza: Talât, Bakan”.

Talât Bey, tehcir edilen Ermenilerin istismar edilmelerine engel olmaya çalışan Osmanlı İçişleri Bakanı (daha sonra Sadrazam) idi. Bu iyiliğine karşılık olarak ileride bir Ermeni fanatığı tarafından katledilecekti.

“30. 7. 1915... Tehcir edilecek olan Ermeni gruplarına özel yetkililer refakat etmelidirler. Ermenilere yiyecek ve diledikleri gereçleri sağlayınız. Bu amaçla yapılacak masraflar, göçmenlere ayrılacak ödenekten karşılanacaktır.

İmza: Bakan adına Ali Münif”.

Osmanlı İçişleri Bakanlığı, Ermenilerin tehcirleri konusunda 28 Ağustos 1915’de bazı yönergeler kaleme alıyor; bunları gizli yazılara ilişik olarak Valilere gönderiyor ve onlara, bu yönergelerin uygulanmaları için en iyi ölçemleri almayı, tüm dikkatlerini bunların uygulanmalarına vermeyi buyuruyordu. Yönergelerin bazıları şöyle idi: (Not: Bunlar İngilizceden çevrilmiştir):

- “Madde 1. Tehcir edilecek olanlardan, yaya olarak veya arabalarla hedefe ulaşacak olanların oluşturduğu kafiler, ayrılacakları yerlere en yakın istasyonlarda toplanacaklardır.
- Madde 2. İstasyonlarda, tehcir edilecek olanlar arasında, aile reisinin asker olduğunu kanıtlayacak resmî belgeleri bulunanlar, aile reisi olmıyan kadın veya yetimler, kendilerine ayrılan yerlere gitmek istemiyen Katolik veya Protestanlar varsa, kafileden ayrılarak, istasyonların buldukları il veya ilçelerdeki köyler arasında dağıtılacaklardır.
- Madde 3. Uzun süre yaşadıkları yerlerden henüz başka yerlere taşınmamış asker aileleri, Protestan ve Katolikler, ülke için gerçekten yararlı müstahsiller, halk için yararlı eşyalar imal eden fabrikalarda çalışan işçiler,

demiryolları ve istasyonlarda çalışanlar, ikamet yerlerinde barındırılacaklardır. Bu sınıflardaki Ermenilerin aileleri de kendi lokallerinde barındırılacaklardır.

- Madde 9. Göçmenlerin yiyecekleri, ulaşacakları hedefe varacakları güne dek onlara sağlanmalıdır. Fakir göçmenlerin gıda masrafları, onların göçleriyle ilgili resmî kuruluşca karşılanacaktır.
- Madde 10. Tehcir edilenlerin kamplarını daima nezaret altında tutunuz. Onların sağlık, güvenlik ve düzenliklerini sağlamak için gerekli ölçmeleri alınız. Yerli göçmenlere uygun yiyecek sağlayınız. Bir doktorun günlük ziyaretleriyle onların sağlığına dikkat gösteriniz. Hastalara bakınız; hamile kadınların ve yeni doğan bebeklerin tüm gereçlerini sağlayınız. Tüm olarak bu emirlerin yerine getirilmesinden ilgili memurlar sorumludurlar.
- Madde 12. İstasyonların buldukları il ve ilçelerden atanan göç memurları, alacakları buyruk ve yönergeleri uygulamaktan sorumludurlar. Vali, Vali yardımcısı ve kaymakamlar, bu yönergelerin uygulanmalarından, göç memurlarına ve levazım kontrolörüne düşen görevlerin uygun biçimde yerine getirilmesinden sorumludurlar.
- Madde 13. Ereklı ve Pozantı arasındaki bölgelere götürülecek olanların bir kısmı demiryolu, bir kısmı da otomobile gitmelidir. İlk olarak hastalar, kadın, çocuk ve yaşlılar demiryoluyla gönderilmeli; geriye kalanlar, kendi güçlerine göre ya arabalarla, ya atlarla veya yaya olarak sevkedilmelidirler. Her kafiye bir muhafız birliği refakat etmeli ve kafilenin yiyecek stoku, hedefe ulaşınca dek muhafaza edilmelidir.
- Madde 16. Kafilerdeki kişilerin sayısı ve Ereklı'den Pozantı'ya veya Tarsus'a veya Pozantı'dan Tarsus'a gönderilecek her kafilenin hareket tarihi hakkında göçlerden sorumlu merkezî kuruluşu, telyazısıyla bilgi verilmelidir.

- Madde 18. İkamet ettikleri yerlerde kalmak veya o yerlere dönmek amacıyla göçmenler tarafından takdim edilecek olan ve askerî hizmet, Protestanlık veya Katoliklikten gayri iyi nedenler gösteren dilekçeler, ilgili tavsiyelerle birlikte İçişleri Bakanlığına gönderilecektir. İlgili memurlar, bu dilekçelere verilecek karşılıklara göre davranacaklardır.
- Madde 19. Göçmenlerin barındırılmaları veya ikamet ettikleri eski yerlere geri gönderilmeleriyle ilgili olarak öteki Hükümet dairelerinden alınacak tüm yazılar, tezyazısıyla Bakanın dikkatine sunulacak ve makamlar, Bakanın bu konuda vereceği yönergeleri yerine getireceklerdir.
- Madde 21. Gerek seyahat sırasında gerekse kamplarda göçmenler saldırıya uğrarlarsa, faileri derhal durdurunuz ve ilgili tafsilâtle birlikte onları Askerî Yargıtaya sevkediniz.
- Madde 22. Göçmenlerden rüşvet veya hediye alan, vaad veya tehditle kadınları kötüye kullanan veya onlarla kanun dışı ilişkiler kuran memurlar derhal geri alınarak sert biçimde cezalandırılmak üzere Askerî Yargıtaya verileceklerdir.
- Madde 23. Göçmenlerden sorumlu özel memurlar, görevlerinde ihmalkârlık veya dikkatsizlik gösterirlerse, maaşları durdurulacaktır. İkinci bir suç işlerlerse, maaş ve rütbelerinde indirme yapılacaktır.
- Madde 24. Vali ve Kaymakamlar, kamplara ve yolda kafilelere devamlı surette nezaret etmekle, bu nizamların tümüyle ve esaslı biçimde uygulanmalarını sağlamakla sorumludurlar. 28 Ağustos 1915.
Bakan adına,
Göçmenlerin Barındırılmalarında Sorumlu Hizmet Müdürü”².

² Yukarıdaki belgelerin foto-kopileri için “Belgeler” bölümüne bakınız.

Ermeni İhaneti: Curnalcı Ermeniler

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan aşağıdaki mevsuk belge, bazı Ermenilerin, kendi yurtları Türkiye’ye karşı işlemiş oldukları ihaneti açıkça kanıtlamaktadır:

Osmanlı uyruklu, Ermeni asıllı Vahan Kardaşyan’ın 8 Temmuz 1918’de İngiliz yetkililerinden Lord Robert Cecil’e gönderdiği gizli yazı. Bir hukukçu olduğunu öne süren Kardaşyan, 1915 yılı San Francisco fuarında Osmanlı yönetimini Yüksek Komiser olarak temsil etmişti. Mektubunu İngilizceden aynen çeviriyoruz:

“Türkiye savaşa girmeden 41 gün önce, Washington’daki İngiliz Büyükelçiliğine, Türkiye’nin Almanya’dan yana savaşa girmek kararı aldığını bildirdim ve *Türk, savaş planlarını ilettim* . . . 1915 yılı yazının ortalarına doğru, General Ali İhsan Paşa ile yapmış olduğum görüşmeler konusunda, İngiltere Dışişleri Bakanlığına doğrudan bilgi verdim. Ordu komutanı bulunan Ali İhsan Paşa, Ruslarca teslim alınmış, ama Siberya yoluyla kaçarak, benim o sıralarda maalesef Türk komiseri bulunduğum San Francisco’ya sığınmıştı. İhsan’ın o sıralarda bana anlattığına göre, kendi kanısınca, Türkiye’nin savunma hattındaki en zayıf nokta Kilikya (Çukurova) kıyısı idi, çünkü Filistin ve Irak’daki Türk ordularına savaş gerci taşıyan demiryolu, kıyıda ancak 45 kilometre uzakta olup kıyıya dek uzanıyordu. İhsan bana ayrıca şunları söylemişti: ‘Bereket versin ki, Tanrı, Bağlaşık askerî önderlerinin akıllarını karıştırdı ve gözlerini kör etti’ . . .

Eski Osmanlı Dışişleri Bakanı Asım Bey birkaç kez ve şimdiki Dışişleri Bakanı Halil Bey bir kez olmak üzere, bana, İngiltere’ye karşı savaşa girilirse, Türk hedefinin Dip-Kafkas yoluyla Afganistan ve Hindistan’a dek ilerlemek olduğunu bildirmişlerdi”³.

Türkiye’deki İngiliz İstihbarat yetkilisi, 15 Nisan 1919’da İngiliz İstihbarat Şefine gönderdiği yazıya, Adana’daki İngiliz İstihbarat yetkilisinin Aziziye ilçesindeki durumla ilişkin olarak hazırladığı raporun suretini ilâştiriyor; bu raporun, “*İran’da doğmuş, güvenilir bir Ermeni ajanı*”, Aziziye’deki durumla ilgili olarak ayrıntılı bilgi sağ-

³ İngiliz Devlet Arşivi (bundan böyle İ. D. A. olarak anılacaktır), Dışişleri Bakanlığı belgeleri, FO/3410/129455.

lamak amacıyla söz konusu bölgeyi gezdikten sonra hazırlandığını bildiriyordu ⁴.

Gerek savaş sırasında, gerek savaştan hemen sonra Bırakışma günlerinde, Türk postalarında çalışan Rum ve Ermeniler, Osmanlı devlet sınırlarını yurdun düşmanları olan İtilâf Devletleri yetkililerine bildiriyorlardı.

Ermenilerin Türkiye'ye Düşman Devletlerle Yaptıkları Suç Ortaklığı:

Yurdumuzu parçalamaya gelen yabancı müstevlilere karşı başlatmış olduğumuz kurtuluş savaşının en bunalımlı günlerinde, Ermeniler, işlerine geldiği gibi düşmanlarımızla ve özellikle Pontuscu Rum ve Yunanlılarla işbirliği yapmaktan ve Türkleri yeniden arkadan vurmaya teşebbüslerini tekrarlamaktan asla geri kalmıyorlardı. Örneğin, Yunan Millet Meclisinin 10 Mayıs 1920 günkü oturumunda, Meclis Başkanı Th. Sofulis, Ermeni Erivan hükümetine gönderilen ve Kilikya'da Ermenilere karşı girişildiği iddia edilen Türk kırım davranışlarını kınayarak Yunan Parlamentosunun Ermeni halkına sempatilerini belirten 23 Mart 1920 tarihli bir mektubu ve buna Ermeni Cumhurbaşkanı Hatissiyân tarafından verilen 6 Nisan 1920 tarihli karşılığı okuyordu. Hatissiyân, belirttiği sempatiden ötürü Yunan Parlamentosuna teşekkür ediyor, "iki ülke arasındaki içten ilişkilerin ileride daha sıkı bir hale gelmesini" dileyordu ⁵.

Zaten bu sıralarda Yunanlılar, Pontus Cumhuriyeti düşü peşinde koşuyor; Karadeniz kıyısı boyunca uzanan bölgelerde olay çıkarmakla uğraşıyorlardı. Atina'daki İngiliz ortaelçisi Lord Granville, 8 Aralık 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanı vekili Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, Yunanlıların, Karadeniz kıyılarındaki Türk illerinde bir Yunan Pontus Cumhuriyeti kurma çabaları konusunda bilgi veriyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston, 8 gün sonra bu tel yazısına şu derkenarı not ediyordu: "Yunanlıların, karma bir Yunan - Ermeni ordusu kurmak konusunda Ermenilerle görüştiklerini biliyoruz" ⁶.

⁴ İ. D. A., FO/4222/142744.

⁵ Yunan Millet Meclisi Tutanakları, "Praktika", 10. 5. 1920.

⁶ İ. D. A., FO/4240/161530.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 26 Şubat 1920’de M. Konstantinis ve G. Pissani imzalarını taşıyan ama İngiliz Başbakanı Lloyd George’a hitap eden tarihsiz bir mektup alıyordu. Mektup sahipleri, Pontus sorunu konusunda Barış Konferansına üç andırı sunduklarını bildiriyor, şunları ekliyorlardı:

“Coğrafi yakınlık ve din birliği, Pontus’la Ermenistan arasında sıkı ilişkiler kurulmasında daima yardımcı olmuştur... Ermenilerle Pontus Rumlarının tek bir federe devlet içinde birleşmelerine yardımcı olmak, Bağlaşıkların kendi çıkarları yararınadır. Her iki ulusun düzen içinde işbirliği yapmaları sağlanmış bulunuyor. 16 Ocak 1920’de Pontus Rumlarının temsilcileriyle Erivan Cumhuriyetinin Başbakanı M. Hatissiyan arasında Tiflis’de resmî bir anlaşma imzalanmıştır. Tasarlanan federe devletin anayasasının ana hatları çizilmiştir. Bunun ayrıntıları ileride görülecektir... Bağlaşık yönetimleri, her iki halkın Türk boyunduruğundan kurtulmalarına yardımcı olmak ve onların işbirliğini teşvik etmekle hem Mustafa Kemal’e hem de Lenin’e karşı gerçek bir barikat kurmuş olacaktırdı”⁷.

Bu arada İngilizce *Times* gazetesi de, 1 Mart 1920 günkü sayısında D.A.K. simgesini kullanan bir okuyucunun “Kafkasya ve Bolşevizm” başlığı altında bir mektubunu yayınlıyordu. Yazara göre, birkaç ay önce kendi aralarında işbirliği konusunda anlaşamayan Pontus’la Ermenistan, onları “kendi ortak çıkarları” adına sıkı biçimde birleşmeye başlangıçtan beri üsteleleyen Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos’un “devlet adamlarına yaraşır politikasına” kapılmış; beş hafta kadar önce, temsilcileri Tiflis’de bir anlaşma aktetmiş; Ermenistan’ı temsil eden General Termenasıyan’la Pontus’u temsil eden Yunan Ordusu eski subaylarından Albay Katheriotis ve Rus Ordusu eski subaylarından (Rum asıllı) Albay Ananiyas arasında 16 Ocak 1920’de askerî bir pakt imzalanmıştı. Bu pakt, Bolşeviklerin söz konusu ülkelere sızmalarını engellemek amacıyla ortak tedbirler alınmasını öngörüyordu. Pontus akımının öncüleri, Pontus’la Ermenistan birleşirse, Bolşevizmle Türk Milliyetçilerine karşı güçlü bir engel yaratacaklarına inanıyorlardı⁸.

⁷ I. D. A., FO/5192/E 621.

⁸ I. D. A., FO/5192 E/621; *Times*, Londra, 1. 3. 1920.

Öteyandan, Londra'daki Ermeni temsilcisi Mr. Malcolm, 19 Temmuz 1920 sabahı, iki ay kadar önce Ermenistan Cumhurbaşkanı bulunan M. Hatissiyân'ı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne'la görüşmeye götürüyordu. Uzun süren bu görüşme sırasında M. Hatissiyân, Ermenilerin başlıca koruyucuları saydıkları İngiltere'ye teşekkür ediyor; çeşitli Ermeni kolonilerinden 20 milyon dolarlık bir kredi sağlamak amacıyla, kendi yönetiminin tam yetkili ve özel temsilcisi olarak Avrupa'yı gezmekte olduğunu; sağlanacak paranın yarısının, "*Türkiye'nin Doğu İllerini işgalde yapılacak askerî masrafa harcanacağını bildiriyor; Türk illerini ivedilikle işgal etmesi için Ermenistan'a yetki verilmesini dileyor ve Anadolu'da Yunan harekâtı olurken, İngiliz donanmasının da Trabzon'da yardımıyla, Ermeni ordusu ivedilikle davranırsa, ciddi direnişle karşılaşmıyarak büyük ölçüde başarı sağlamak şansının varlığından*" söz ediyordu⁹. Ama bu konuda Harbiye Bakanlığına danışan Dışişleri Bakanlığı, Ermeni saldırısı için yetki vermekten kaçınıyordu; oysa ki Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında, Ermenistan ve Gürcistan'la işbirliği yaparak, "*İslâma ve daha sonra Rus Epmeryalizmine karşı güçlü bir barikat yaratacağına*" inandığı bir Pontus devleti kurulmasını öneriyor; İngiliz yönetimini, böyle bir devletin kuruluşunu finanse etmeye çağırıyordu¹⁰.

İngilizlerin bu tutumlarına karşın, Ermeniler, Türkiye'ye karşı düzenlerini sürdürüyorlardı. Örneğin, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 16 Ağustos 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu:

"Öğrendiğime göre, Suriye'deki durumları konusunda güvence alan Fransızlar, şimdi Kilikya'ya büyük ölçüde takviye gücü göndererek bölgeyi Kemalist savaşçılardan temizlemeyi tasarlıyorlar. *Gönüllü Ermeni milislerini ve 5.000'e yaklaşık Ermeniye silâh altında tutuyorlar. Yunanistan, Ermeni savaşçılarına dağıtılmak üzere, Pire limanından 5.000 silâh ve 8 milyon mermi göndermiş bulunuyor...*"¹¹.

⁹ İ. D. A., FO/4958/E 9127.

¹⁰ İ. D. A., FO/5135/E 12594, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'dan İngiltere Başbakanı Lloyd George'a kapalı telyazısı, Atina, 5. 10. 1920.

¹¹ İ. D. A., FO/5054/E 9984.

Böylece, Türk Milliyetçileri, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki ve hemen sonraki dönemde, hem Batı Anadolu'da tam örgütlü bir Yunan ordusuna karşı koymak zorunda kalıyor, hem de Kuzey-Doğuda olay çıkarmakla uğraşan ve Sovyet Rusya'dan yardım almalarını engellemeye çalışan Ermeni-Pontus komplosuyla karşı karşıya geliyorlardı. Bununla birlikte Türk yurduna, Türk ulusuna ve Türk varlığına karşı kurulan Yunan-Ermeni düzeni, ölümsüz Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk Ordusunca etkisiz bırakılıyordu.

Ermeni Propagandası

İngiliz Milletvekillerinden (Ermeni dostu) Aneurin Williams, 9 ocak 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Parlâmento Müsteşarı Cecil Harmsworth'a gönderdiği mektupta, Londra Belediye Başkanının kurmuş olduğu "Ermeni Yardım Fonu"nun Anadolu'daki baş temsilcisi rahip Harold Buxton'dan oldukça endişe verici haberler aldığını bildiriyordu. Bu haberlere göre, Türk Milliyetçilerinin önderi Mustafa Kemal, 50.000 ile 100.000 arasında Ermeni'yi, Bağlaşıklar korumazlarsa katledecekmış. İngiliz rahibi, tehlikenin çok yakın olduğuna dikkati çekiyor, ama ek bilgi vermiyordu. Aneurin Williams, bu Ermenilerin nerede bulduklarını bilmediğini, ama birkaç hafta önce, Mustafa Kemal'in, Türkiye parçalanırsa, elindeki tüm Hıristiyanları kırımdan geçirmek tehdidinde bulunduğunu hatırlatıyor, sunları ekliyordu:

"Pek doğal olarak, Avrupa bu denli tehditlere boyun eğemez. Öldürmek tehdidini savurduğu kişileri kurtarmak için ne yapılabileceğini bilmiyorum, ama, *böyle bir davranışta bulunursa kendi başını yitireceği ona açıkça bildirilebilir*. Herhalde konuyu iyi biliyorsunuz; ama bunu size bildirmeyi borç sayarım. Bu denli bir kırım önlemek için olanaklı olan herşeyin yapılacağına eminim",

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, 14 Ocak 1920'de belgeye şu derkenarı not ediyordu:

"... *Endişe yaratıcı söylentiler Ermenileri pek doğal olarak sarmış bulunuyor ama özellikle bu söylenti, herhalde Paris'i etkilemek amacını güdüyor*"¹².

¹² İ. D. A., FO/4161/169898.

Başlangıçta Ermeni propagandacılarının sözlerine kapılan İngiliz siyasi temsilcileri, en sonunda uyanmaya başlıyor ve Kilikya'daki Ermenilerin Fransızlar tarafından askere alınmalarının ya da askerî amaçlar için çalıştırılmalarının oradaki durumun gerginliğini arttırmasında etken olduğunu kabul etmiye başlıyorlardı¹³. Örneğin, Kahire'deki Ermeni örgütü, "*Union Nationale Armenienne*", 30 Ekim 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta, Bağlaşıkların, "Kilikya'daki Ermenileri kurtarmak için" oraya askerî müdahalede bulunmalarını dilerken, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne, bu dilekçeyle ilişkin olarak 16 kasım 1920'de şu yorumda bulunuyordu:

"Herhangi bir Ermeni talihsizliğe uğrarsa, bunun, Bağlaşıkların sorununa olan ve fedakârlık aşamına eren bağlılığının sonucu olduğu, dolayısıyla İngiltere'den tazminat sağlamağa hak kazandığı bir kilise yasası gibi kabul ediliyor. Bu mektupta, şimdi Kilikya'da egemen olan durum, 'Bağlaşıkların sorununa olan bağlılığı yüzünden kırım ve tehcirle uğrayan bir halkın akıbeti' olarak gösteriliyor. Bu biraz fazla kaçıyor... Ermeni Generali Bragratouni dün benimle görüşürken, bana, Ermenilerin Sevr Antlaşması ve Bağlaşıklar adına Kemalistlere karşı çarpıştıklarını söyledi. Ben bunu yadsıyarak Ermenistan için savaştıklarını söyledim. Kilikya'daki Ermeniler konusunda tüm sorumluluğa karşı çıkarak, bu andırıya karşılık olarak, Komiteye, Fransız yönetimine başvurmayı önermeliyiz. Bu arada, *kırım ve tehcirlerle ilişkin yalan haberleri de düzeltebiliriz*"¹⁴.

Bir hafta kadar önce gene D. G. Osborne, Kilikya'daki Ermeni kışkırtmaları konusunda şu yorumda bulunmuştu:

"Bu (kışkırtma), hiç şüphesiz gerçektir ve Taşnakların propaganda usullerine büsbütün uyuyor. Böylece, psikolojik bir anda Haccin düşüyor ve *oldukça geliştirilen Ermeni propaganda servisi sayesinde tüm dünya basınına kırım davranışları abartılmış olarak yansıtılıyor*"¹⁵.

¹³ İ. D. A., FO/5044/E 2310.

¹⁴ İ. D. A., FO/5210/E 14122.

¹⁵ İ. D. A., FO/5210/E 13870, D. G. Osborne'un raporu, Londra, 9. 11. 1920.

Ermeni Vahşeti

Istanbul'daki Robert Kolej müdürü C. F. Bates'in, Türkiye'de yerel araştırma yapmaya gelen Amerikan Tetkik Komisyonu üyelerinden A. Lybyer'e 12 Nisan 1920'de gönderdiği yazıdan aktarılan aşağıdaki pasaj oldukça ilginçtir:

“...Fransız yönetiminin, Kilikya'ya Ermeni savaşçıları getirmesi ve onları orada jandarma ve polis olarak kullanması tüm Anadolu'da kötü etki yaratmıştır... Bu Ermeni erlerinin çoğu, öç almak amacıyla geldiklerini içtenlikle kabullenmişlerdir... Anadolu'da bir Ermeni Kırallığı kurulacağı yolundaki açıklamanın, ülkenin her yanında birçok kargaşalık ve kırım davranışlarının patlak vermesine işaret teşkil etmesinden çok korkuyorum...”

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir Ronald Graham, C. F. Bates'in bu görüşlerini “sağlam” olarak niteliyordu¹⁶.

İngiltere'nin Mısır Ordusu komutanlarından Tuğgeneral A. F. Wavell bile, Kilikya'da “Fransız-Ermeni ordusunun bazı bölüklerince birçok aşırı davranışlarda bulunduğu” kabulleniyordu; ama bu bölüklere karşı disiplin ölçemleri alınmış ve Fransız-Ermeni erleri kentlerin dışında toplanarak yerlerini İngiliz erlerine bırakmışlardı. İngiliz generaline göre, bu Ermeni taburlarındaki en kötü erler kaldırılıyor; Kilikya'daki durum iyiye doğru gidiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden N. D. Peterson, General Wavell'in bu raporunu şöyle yorumluyordu:

“General Allenby, Fransız Ermenilerinin tatmin edici olmadıkları yolundaki raporunda ne kadar haklı imiş. *Yukarıda yazılanlar, gerçekte vuku bulan olayları çok halim biçimde anlatıyor*”¹⁷.

Ermenilere karşı yapılan tüm bu suçlamalara, Percy Christian adındaki bir İngiliz, 2 Mayıs 1920'de şunları ekliyordu:

“Adana ilindeki bunalımlı durum konusunda size yeniden bilgi vermeyi görev sayarım. İngiliz erleri buradan ayrılalı beri durum daha kötü olmuştur. Ancak ülke dışına yalan haberler sızıyor. *Günden güne güçlenmekte olan akım haydutluk değil, dayanılmaz*

¹⁶ İ. D. A., FO/4157/66819.

¹⁷ İ. D. A., FO/4165/79400, Tuğgeneral A. F. Wavell'den İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine yazı, 15. 4. 1919.

baskı, zulüm ve eşi görülmemiş yolsuzluklara karşı tüm Müslüman halkının genel ayaklanmasıdır. Başka bir soya mensup çeteler, Müslüman köylerini toptan yıkıyor ve bu amaçla silâhlendiriliyor. Müslümanların evleri yakılıyor ve bu yıl olağan üstünde iyi olan ürünleri tarlalarda çürümeye bırakılıyor. Hiç bir Müslüman güvenlik içinde değildir. Kasabalarda bile kadınların çarşafı yırtılarak gün ışığında onlara tasallût ediliyor. Adana, Sis ve Osmaniye arasında 40 veya 50 köy yıkılmıştır. Bu bölgedeki soylara mensup yerel halk, Avrupa'ya artık güvenmiyor . . .”¹⁸.

Altı hafta kadar sonra, Paris'deki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby, aşağıdaki ilginç telyazısını Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderiyordu:

“(Barış Konferansındaki İngiliz temsilcisi) Mr. Vansittart'ın (Fransız işgüderlerinden) M. de Caix, Berthelot ve Kamner'den öğrendiğine göre . . . yalnız kalan Türkleri katletmek için her fırsattan yararlanan Ermenilerin bu tutumları, Fransızların güçlüklerini bir o kadar arttırmıştır”¹⁹.

Londra'daki Fransız Maslahatgüzarı A. de Fleauriau, 8 Kasım 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği notada Kilikya sorununa değiniyor ve bağımsız bir Kilikya kurma yönünde siyasal amaçlar güden Ermenilerin, kışkırtmalarını hâlâ sürdürdüklerini bildiriyordu²⁰. Ama Kilikya'daki gerçek durum, o sıralarda Kıbrıs'ın Magosa kentinde yaşayan H. C. A. Eyres adlı bir İngiliz tarafından açıklanıyordu. Bu İngiliz uyruğu, 26 Ekim 1920'de kaleme aldığı gizli bir mektupta şöyle diyordu:

“Son günlerde Kilikya'dan gelen veya oradan mektup veya haber alan birçok kişilerle yapmış olduğum görüşmelerden şunları öğrenmiş bulunuyorum: Fransız katları, Kilikya'nın yönetimini devraldıkları sırada yerel halk çok sevinmişti. . . ve birbirleriyle düzen ve dostluk içinde birlikte yaşamaya hazırdu. Adana Türkleri, Ermenileri tazmin etmek amacıyla kendi aralarında çok miktarda para topladılar ve Ermenilere dağıttılar. Onların evlerini yeniden inşa ettiler; inek ve atlarını geri ver-

¹⁸ İ. D. A., FO/5053/E 8264, Percy Christian'dan Lord Allenby'ye yazı, Kıbrıs, 2. 5. 1920.

¹⁹ İ. D. A., FO/5051/E 6966.

²⁰ İ. D. A., FO/5210/E 13870.

diler; o kadar ki, birçok Ermeniler, geçmişe oranla daha çok zenginliğe sahip oldular. Fransız Albayı Bremond gelir gelmez bu paraların büyük bir kısmına el koydu. Tüm malları müsadere ederek geliratını kendi cebine indirdi. Kenti yöneten bazı subaylarla birlikte (örneğin Osmaniye’de Yüzbaşı André, Adana’da Yüzbaşı Martin ve Sis’de Yüzbaşı Teiheren) çeteler kurdu. *Bu çeteler bölgeyi dolaşarak Türk köylerini yakıyor ve yağma ediyor; sağlanan ganimetler elebaşlar arasında bölüşülüyordu. Özellikle Yüzbaşı André’nin bu sahada çok faaliyet gösterdiği söyleniyor.*

Yalnız Adana’da bir gece *Türlere karşı kırım davranışları olmuş ve 60 kadar evin sakinleri öldürülerek soyulmuştur.* Bir İngiliz tanığı olay sırasında orada bulunuyordu. . . Onun bana anlattıklarına inanmamak olanaksızdır. Fransızların da yardımı olmadan böyle bir kırım yapılamazdı; *ama katillerin yalnız Ermeniler olduklarına inanılıyor. . .* Bu kötü idaresizliğin sonucu olarak birçok Türkler Adana’dan dağlara kaçıyor; Fransızlara karşı direnme örgütüyor ve Kemalistlerden silâh ve mermi yardımı alıyorlardı. . .”²¹.

Kürtleri Kemalistlere karşı ayaklandırmak için Anadolu’ya gönderilen ama Kemalistlerce takibata uğrayarak az daha ele geçirilen İngiliz Binbaşısı Noel bile, 1919 Mayıs’ında kaleme aldığı bir raporda şöyle diyordu:

“Rus ordusunca ve 1916 yılı ilkbahar ve yazında bu orduya eşlik eden *Hristiyan Öç ordusunca* işgal edilerek yakılan bölgede yaptığım üç aylık gezi sonunda, hiç çekinmeden diyebilirim ki, *Türkler, kendi düşmanlarına karşı, kendi aleyhlerinde yapılan iddialar kadar güçlü iddialar öne sürebilirler. . .* yerel sakinlerin ve görgü sahiplerinin genel tanıklıklarına göre, *Ruslar, kendilerine eşlik eden Nestoryan ve Ermenilerce kışkırtılarak. . . ellerine düşen, sivil halka mensup her Müslümanı, ayırım yapmadan öldürmüş ve kesmişlerdir. Rowanduz kentinin ortadan kaldırılması ve sakinlerinin toptan kırıma tabi tutulması tipik bir örnek olarak gösterilebilir. . . Rowanduz ve Neri ilçelerinden geçen bir gezginci, Hristiyanların Müslümanlara karşı işlemiş oldukları vahşetin geniş ve toplu belirtilerini görür*”²².

²¹ I. D. A., FO/5210/E 14838, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’dan Lord Curzon’a yazı, İstanbul, 19. 11. 1920.

²² I. D. A., FO/3658/84426, İngiliz Yüksek Komiser vekili Amiral Richard Webb’dan Lord Curzon’a yazı, İstanbul, 17. 5. 1919, ilişikte Binbaşısı E. W. C. Noel’in raporu.

Türk Ulusalçılarının (Milliyetçi) önderi Mustafa Kemal, Fransızların Kilikya'yı işgallerini 12 Kasım 1919'da sert bir dille protesto ediyor, şunları ekliyordu:

“Türkiye’yi bölmek amacıyla Yunanlılarca işgal edilen Aydın ilinde uygulanan kırım, baskı ve imha siyasası, *Ermenileri alet olarak kullanan* Fransızlarca işgal edilen Adana iline bağlı Maraş, Urfa ve Antep’de uygulanan siyasaya benzemektedir”²³.

Osmanlı yönetimi, Kilikya olaylarına karşı çıkıyor, “Fransızların kendi işgal bölgelerini genişletmeleri ve Ermeni taşkınlık ve kıskırtmaları yüzünden” Türklerin karşı davranışlarda bulunmaya zorlandıklarını açıklıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, bu açıklamayla ilişkin olarak şu yorumda bulunuyordu:

“Hiç şüphesiz, Ermeniler, ister yerel sivil isterse Fransız ödenekli askerî olsun, *eski hesapları temizlemek için birçok fırsatlardan yararlanmışlardır*. Fransız katlarının tutumu ise herhalde dayanılmaz bir biçim almıştı...”

Öteki yetkililerden Lord Hardinge şunları ekliyordu: “Sadrazam, Fransızlara karşı yaptığı suçlamada haklıdır”²⁴.

Türk Rehineleri

1920 Nisanına dek İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Kilikya’daki Ermenilerin durumu hakkında hâlâ kötü raporlar alıyordu. Bakanlık, 3 Nisan 1920’de İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck’e ivedilikle şu yönergeyi gönderiyordu:

“Türk yönetimine, Mustafa Kemal’e şunları hatırlatmasını önermelisiniz: Bağlaşıklar son günlerde (İstanbul’un işgali sırasında) onun dost ve yakınlarından bir çoğunu tutuklamışlardır. *Onlar, Kilikya’daki Ermenilere karşı rehine olarak tutulacaklardır*”²⁵.

²³ İ. D. A., FO/4185/156735, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck’den Lord Curzon’a gizli yazı, İstanbul, 19. 11. 1919, ilişkide Mustafa Kemal’in 12. 11. 1919 tarihli telyazısının İngilizce çevirisi.

²⁴ İ. D. A., FO/5043/E 1358, Amiral Sir John de Robeck’den Lord Curzon’a yazı, İstanbul, 17. 2. 1920, ilişkide Osmanlı yönetiminden nota.

²⁵ İ. D. A., FO/5045/E 2497.

Türk Merhameti

Ermeni gangster ve tedhişçileri, Kilikya'daki Türk halkını ortadan kaldırmak için ellerinden geldiğince çalışırken, General Kâzım Karabekir'in komutasındaki XV. Türk Ordusu, Erivan'daki tedhişçi Taşnak yönetimine karşı harekete geçiyor; 4 Aralık 1920 tarihli *Times* gazetesi şu ilginç haberi yayımlıyordu:

“Ermenistan'ın bölünmesi”; ‘Türkler kırım davranışlarından kaçındılar’... Kars ve Ardahan'a ek olarak, Türkler, İğdir ve Gümrü ilçelerinin bir bölümünü işgal ettiler... Türkler, Ermeni halkına karşı görünürde iyi davrandılar. Bu, herhalde, Türk komutanı Kâzım Karabekir'in karakterine atfedilebilir. Karabekir, İttihat ve Terakki Derneği'nin *Drang nach Osten* siyasasının hevesli bir partizanı olmakla birlikte, asker olarak lekesiz bir şöhrete sahiptir”²⁶.

Gümrü Antlaşması imzalandıktan ve Ermenistan Bolşevikleştirildikten sonra, Ermeni sorunu, 1921 yılında yapılan Moskova ve Kars Konferanslarında kesinlikle bir çözüme bağlanıyordu.

Ermenileri Nasıl Görüyorlardı

Amerikalı uzmanlardan, Ermenistan'daki Amerikan kuruluna mensup Dr. Pratt ve Erivan'da yardım işleriyle uğraşan Amerikan Yüksek Komiseri Albay Haskell, Ermeni halkı ve önderlerini çok aşağı sayıyorlardı. Dr. Pratt, Ermenilerin “hırsız, dolandırıcı, ve çılgın” olduklarını; Albay Haskell, “meslek itibarıyla dilenci, hırsız ve yalancı” olduklarını, “büsbütün alçaldıklarını, birbirlerine yardım edecek yetenek ve isteğe sahip olmadıklarını ve minnettarlıktan arı bulduklarını” öne sürüyordu²⁷.

İngiliz İstihbarat mensuplarından Leslie Urquhart'ın bildirdiğine göre, 1918 yılı Temmuz ayında Ermeni asileri Bakü'de 8.000'den çok ve Elizabetopol ilçesinde 18.000'den çok silâhsız Tatar'ı “gaddarca katletmişlerdi”²⁸.

Urfa'daki Amerikan yetimhanesi sorumlularından Bayan Mary Caroline Holmes, Ermeniler hakkında şöyle diyordu:

²⁶ *Times*, Londra, 4. 12. 1920.

²⁷ İ. D. A., FO/4161/E 173267.

²⁸ İ. D. A., FO/3403/158226.

“Ermenilerin karakteri, toplum veya yönetimle adalet, barış ve denge esaslarına hiç uymuyor. Ermeniler arasında, eğer varsa, terbiye büsbütün yitirilmiş bulunuyor, şöyle ki yalancılık, aldatma, hırsızlık, şantaj v.s., öteki soylar kadar onlar arasında da yayılmış bulunuyor.

Ermeniler arasındaki Hıristiyanlığın ne denli yüksek seviyede olduğunu, kendi inançları için nasıl hayatlarını yitirdiklerini ve kendi Peygamberleri adına ne kadar işkence çektiklerini Amerika’da iken işitmiştik. Bazıları kendilerini bu yolda feda ettiler, ama çokları hiçbir fedakârlıkta bulunmadı. Peygamberlerinin adını yadsıdılar, Müslüman oldular ve başlarını kurtarmak için kendi adlarını bile değiştirdiler. Bu denli davranışlarda bulunanları ben kişisel olarak biliyorum. Öteki çalışmalar yanında, kadın ve kızları Müslüman evlerinden kurtarmakla uğraşıyorum. Çoğu kez, Müslüman kocalarını bırakmak istemiyor; kendi soylarından erkeklerle olduğu kadar Müslüman kocalarıyla da mutlu, memnun ve rahat yaşıyorlar . . .

Son 24 yıldan beri Ermeni sızlanışlarının İngiltere ve Amerika’da geniş ölçüde reklamı yapıldığını unutmamak gerek. Bir ziyaretçiye Ermeni, profesyonel dilenci olarak görünür. Kendi kendine yardım etmesi için onu çalışmaya üstelemek bir sorun arzeder. Onda minnettarlık da aramayınız. Bilâkis, adi nankörlük, namussuzluk ve bizzat kendine yardımda bulunan kişilere karşı düzen çevirme olayları çoktur. Öteyandan, Kafkasya’da yenilgiye uğrayan ve Rus ordusu harekete geçmeden önce geri çekilen Türklerin Ermenilerce kırimdan geçirilmeleri konusunda ne kadar az biliniyor”²⁹.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston’un görüşleri:

“Ermeni, kırim davranışlarında bulunmada Müslüman komşusu kadar üstünlük göstermiştir. Şimdi Erivan’da erkte bulunan Taşnak haydut şebekesine asla güvenilemez. Benim İstanbul’da bulunduğum sıralarda Taşnaksutium örgütü, İttihat ve Terakki Derneğiyle işbirliği yapıyor ve bu dernek gibi gizlilik ve tedhiş siyaseti uyguluyordu . . . Dostumuz (Ermeni önderi) Aharoniyan,

²⁹ İ. D. A., FO/3660/140737, Mary Caroline Holmes’dan “sevgili bir dosta” yazı, Amerikan yetimhanesi, Urfa, 25. 9. 1919.

Taşnak kardeşliğinin başlıca önderlerinden biridir ve görevinden çekilmekte olan Papancıyan tarafından aldatılmıştır. Taşnaklarla Hınçaklar arasındaki bu sonsuz anlaşmazlıklar tüm Ermeni atmosferini zehirliyor ve bu zavallı halka yardımda bulunmaya çalışan her kişiyi bezdiriyor...”³⁰.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcısı (daha sonra Müsteşar), Türk düşmanı ve Yunan dostu Sir Eyre Crowe’un görüşleri:

“Şunu unutmamalıyız: Ermenilerin geçmiş tarihindeki talihsizlikler (ki bunlardan Avrupa bir evreye dek sorumlu tutulmalıdır), onları, kendi nefislerini savunmak için yeraltı usullerine başvurmaya ve kendi muhaliflerini kırma tabii tutmaya zorlamıştır. Ermenilerin karakteri şimdi hoş değildir...”³¹.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a göre, Erivan Ermenilerinin önderleri “değersiz kişilerdi”³². 11 Mart 1920’de Lordlar Kamarasında yapılan görüşmeler sırasında, Kilikya’da birçok Ermenilerin katledildiklerini iddia eden Ermeni hamisi Lord Bryce’a cevaben, Lord Curzon, Ermenilerin, bazı kişilerin kolayca tahmin edecekleri gibi “masum kuzular olmadıklarını” kesinlikle belirtiyor ve şöyle diyordu: “Onların, anlaşılabilir tahrik altında, oldukça vahşiyane ve kanara birçok saldırılarda bulduklarını gösterecek belgelere sahip bulunuyorum”³³.

Bir Amerikan askerî kurulunun başkanı olarak Ermenistan ve Türkiye’yi gezen Tümgeneral James G. Harbord, Amerikan Senatosu için hazırladığı raporunda şunları beyan ediyordu:

“...Genellikle Ermeni, ilişki kurduğu öteki soyların mensuplarınınca sevilmiyor. Ermeninin kendi komşularıyla olan ilişkileri, Musevinin Rusya ve Polonya’daki durumunu andırır... Yakın Doğu’da bir halk deyimine göre: ‘Ermeni, hiçbir zaman hukuken

³⁰ İ. D. A., FO/4215/153371, George Kidston’dan Sir Eyre Crowe’a özel yazı, Londra, 28. 11. 1919.

³¹ İ. D. A., FO/4215/157720, Sir Eyre Crowe’dan George Kidston’a özel yazı, Paris, 1. 12. 1919.

³² İ. D. A., FO/4965/E 15131.

³³ İ. D. A., FO/5043/E 1714, Lordlar Kamarası görüşmeleri, Londra 11. 3. 1920.

haksız, ahlâken dürüst olamaz'. Amerikalı misyoner bile Ermeni'yi, daha hoş ama tembel ve zevk tutkunu olan Türk kadar beğenmez. Ermeni, kan akıtılmasında suçsuz değildir..."³⁴.

İngiliz Askerî İstihbarat Şubesi şefi Tümgeneral W. Thwaites, 1920 Eylülünde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı daimî Müsteşarı Lord Hardinge'e gönderdiği bir yazıda şöyle diyordu:

"...Ermenilerin tatmin edici müttefikler olduklarını veya hak iddia ettikleri bütün sempatiye lâyük olduklarını sanmak abestir..."³⁵.

³⁴ İ. D. A., FO/5108/E 4203, Tümgeneral James G. Harbord'un raporu, 13. 4. 1920.

³⁵ İ. D. A., FO/3411/158228.